

УДК 159.942.5:177.82

ПЛЮРАЛІЗМ ЗМІСТУ ФЕНОМЕНУ САМОТНОСТІ

Степанов А.О.

Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького

Досліджено самотність як полізмістове поняття. Проаналізовано сучасні підходи до визначення сутності самотності. Розкрито варіативність трактування проблеми самотності людини. Виокремлено модифікації самотності, споріднені за змістом поняття. Встановлено, що самотність потрібно розуміти як стан психічного переживання, що несе в собі як руйнівну силу для особистості, так й необхідну умову самопізнання та самовизначення.

Ключові слова: людина, самотність, усамітнення, криза, ізоляція, психологічний стан.

Постановка проблеми. Самотність є однією із ключових проблем дослідження у філософії. Посилення інтересу дослідників до розгляду самотності викликано тим, що суспільство йде шляхом індивідуалізації, наслідком чого є загострення відчуття самотності. Дослідження феномену самотності є актуальним завданням для розв'язання проблем особистого відчуження, депресивних станів, байдужості та суїциду.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Феномен самотності ґрунтовно розробляється як зарубіжними, так й вітчизняними авторами. З числа перших можна виділити таких дослідників як С. К'єркегор, Ф. Ніцше, М. Гайдеґгер, Ж.-П. Сартр, А. Камю, М. Бубер, Х. Ортега-і-Гассет, Г. Торо, А. Маслоу, З. Фройд, К. Хорні та ін. Серед вітчизняних авторів феномен самотності досліджують: І. Кон, С. Корчагіна, Н. Хамітов, Ю. Швалб, В. Сіляєва, С. Головін, О. Титаренко та ін.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Попри стрімкий ріст наукових досліджень проблеми самотності, вчені досі не виробили одностайної точки зору щодо її сутності. В останні роки гостро постає потреба у системному аналізі індивідуально-особистісних передумов самотності, що становлять загрозу психічному здоров'ю особистості та суспільству в цілому.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є багатовекторний підхід до розкриття змісту поняття «самотність».

Виклад основного матеріалу. Людина втрачає співчутливе ставлення до ближніх, почуття родинності, тобто стає на шлях антигуманності. Для

того, щоб подолати негативні аспекти самотності, замкненості та відчуження, людина повинна усвідомити себе як рівноправного члена соціуму, переосмислити своє існування, сприйняття реальності, розуміння та визначення духовності. Особистість повинна навчитися володіти собою, вміти використовувати надані їй можливості, матеріальні та духовні цінності не лише для власної вигоди, а й з думкою про інших. Лише тоді вона зможе уникнути духовної кризи й занепаду, віднайде внутрішню гармонію у душі, зможе жити гідно, чесно та радісно у створеному нею і для неї соціумі.

Упродовж тривалого часу проблема самотності привертала увагу таких філософів як С. К'єркегор [3], А. Шопенгауер [15], Ф. Ніцше [5], Хосе Ортега-і-Гассет [6; 7], Ж.-П. Сартр [10], М. Гайдеґгер [13]. Крім того, вона знайшла різностороннє відображення у літературних творах Е. Канетті, Ф. Кафки, Ф. Достоєвського та багатьох інших письменників. Слід відзначити, що наукові дослідження феномену самотності у рамках психології та педагогіки проводяться недостатньо. У працях А. Маслоу [4], К. Роджерса [9], Х. Саллівана [19], З. Фройда [12], К. Г. Юнга [18], К. Хорні [14], Е. Еріксона [17] були розглянуті психологічні передумови виникнення самотності, запропоновані психотерапевтичні шляхи її подолання.

Феномен самотності має складний зміст, включає в себе безліч форм, кожна з яких може по-різному переживатися людьми. З огляду на це, дане поняття часто перетворюється в безрозмірну метафору, що ускладнює його науковий аналіз. Дослідження проблеми самотності ускладнюється

також й тим, що у різних цивілізаціях та суспільствах склалися певні культурно-історичні та психологічно обумовлені форми самотності, а також способи відношення до неї та її переживання.

Самотність у західній культурі розглядається як обов'язкова умова становлення особистості, а форми і способи її переживання – психологічний механізм її відокремлення, що породжує зворотню загострену потребу у людському теплі, яка виражається у пошуку коханої людини, друга, у пошуку контактів, спілкування з людьми.

У філософії проблема самотності також викликала значний інтерес. Г. Гегель та К. Маркс використовували більш загальне поняття „відчуження” і надавали йому явно негативного смислового забарвлення, розглядаючи як своєрідну соціальну „хворобу”, коріння якої, скоріше, у системі, аніж у самій людині. Більш конкретний інтерес проблема самотності викликала у мислителів суб'єктивно ідеалістичної орієнтації. Це не випадково, оскільки доведеному до логічного завершення суб'єктивному ідеалізму залишається визнати існування єдиної реальності – одинокої суб'єктивної свідомості. У поміркованій формі це можна простежити в А. Шопенгауера, у більш жорсткій – у М. Штірнера, котрий недвозначно назвав свою головну працю «Єдиний та його власність» [17]. Він не просто визнав самотність в якості типового явища, а став її апологетом. За Штірнером, людина самотня, але це не є трагедією – так напередвизначено. Людина живе у суспільстві, але вона вища за нього й протистоїть йому, а суспільство намагається підкорити людину. Суб'єкт, що володіє індивідуальною свідомістю, виявляється вищою інстанцією, а самотність перетворюється в природну форму його існування. Звідси автор робить висновок про свободу людини від суспільства і далі розвиває політичні ідеї, завдяки яким до цих пір залишається одним із найвизначніших теоретиків анархізму.

Своєрідний погляд на проблему самотності був характерний для Ф. Ніцше. На його думку, чим більше людина розвиває свій дух і підноситься над своїм оточенням, тим більше вона стає схильна до самотності. Ф. Ніцше закликає тих, кого він називає «великими людьми», не зливатися з «базарним натовпом», але застерігає їх й від замикання в самих себе [5, с. 284-285]. Надлюдина, у його трактуванні, – одинак, який здійснюється над зграєю карликів і не потребує нічєї підтримки та розуміння. З ідей Ф. Ніцше випливає необхідність створення певного елітарного кола «великих людей». Відтак люди стають розділеними на «базарний натовп» та еліту. У рамках кожної з цих груп проблема самотності виявляється вирішеною.

У філософії діалогу М. Бубера фундаментальною категорією є «відношення», оскільки воно є метою загартованої у самотності, справжньої, незалежної самості: «Відношення перемагає самотність і вибудовує над прірвою світового жаху міст від самотності до самотності» [1, с. 266]. Людина, що стала самітником, вчинила так заради того, щоб могли реалізувати «Ти». У праці «Я і Ти» М. Бубер звертається до цього засадничого для його філософії сутнісного відношення «Я-Ти», в якому «Я» підкреслює повноту буття «Ти», а усе інше починає жити у його світлі [14, с. 28].

Для Бубера початкова самотність є ситуацією, яка сприяє формуванню та утвердженню людського духу. Звернувшись обличчям до самого себе, можна дати собі визначення чи накреслити перспективу майбутнього поступу. Проте початкова самотність має бути подолана із збереженням позитивної пізнавальної енергії, екзистенційної напруги, якою карбується особистість. Незатишність самотності спонукає людину позбутися цього стану, тому одним із варіантів втечі від самотності є індивідуалізм, іншим – колективізм, що так яскраво маніфестує своє буття сьогодні. Індивідуалістична парадигма передбачає поетизацію самотності, своєрідну *amor fati*, в якій самітник ховається від жаху і розпачу свого буття. Колективізм чи масовість, популярніша у наш час реакція на самотність, дозволяє індивіду злитися з колективною ідентичністю групи, не докладати зусиль до відшліфовування власної ідентичності, що призводить до її втрати. На думку Бубера, єдиний продуктивний шлях подолання самотності із збереженням її творчого потенціалу лежить у вибудовуванні тонкого відношення «Між» духом і духом, яке реалізується в діалозі. Це відношення має бути стрижневим у побудові антропологічної системи.

Для екзистенційної філософії характерне прагнення показати, що почуття самотності не є результатом виключно зовнішніх, випадкових обставин життя людини, але коріниться у самому її бутті, у способі існування «Я». У цьому контексті буття особистості є самотнім, відусобленим, навіть якщо сама людина не відчуває себе самотньою.

А. Камю трактував самотність людини як каїновою печатю сучасного суспільства і культури, як породження їх деформованого розвитку [2]. Наростаюче відчуття людьми своєї самотності, з його точки зору, пов'язане з феноменом відчуження, що розвивається у західному суспільстві. Люди чимраз більше відчужуються від природи, потім від повноцінної трудової діяльності, поступово вони починають відчужуватись один від одного і, врешті, від культури і самих себе. Так з'являються «сторонні» люди, які позбавляються стійких зв'язків з соціальним середовищем і у відриві від нього гублять свою особистість. Позиція А. Камю відрізняється від поглядів трансценденталістів та інших екзистенціалістів: самотність у нього – не те, до чого треба прагнути і не те, що є неминучим. Це лихо, з яким людство повинне боротись.

Звернемося до сучасних філософських трактувань феномену самотності. В історії західної думки першими стали проводити розрізнення між самотністю та усамітненням представники філософії трансценденталізму. У цьому контексті помітний внесок у розробку цієї проблематики вніс філософ, письменник і натураліст Г. Д. Торо [11].

На думку трансценденталістів, людська особистість містить у собі безмежне духовне багатство, яке скуте міщансько-обивательським середовищем; для його звільнення потрібне усамітнення й близькість з природою. Слідуючи цьому світогляду, Торо прожив понад два роки у лісовій хатині й описав свій досвід у відомій книзі «Уолден, або Життя у лісі» (1854): «Я знаходжу корисним проводити більшу частину часу на самоті. Суспільство, навіть найкраще, швидко утомлює й відволікає від серйозних думок» [11, с. 89].

Торо розцінював усамітнення від людей у лоні природи не як замкнутість, а, натомість, як входження в спілкування й єдність з величичним космосом, прийняття в себе його величі, гармонії, чистоти: «Природа сама по собі – «солодке та благотворне суспільство. Для людини найбільш необхідна не близькість з натовпом, а близькість з природою як «вічним джерелом життя: так, верба зростає біля води, і саме до неї тягнеться своїм корінням. Для різних натур це будуть різні місця, але саме тут ї повинен копати свій льох справжній мудрець...» [11, с. 88].

Проводячи відмінність між самотністю та усамітненням, Торо надавав першому негативного, а другому – позитивного значення. Самотність, у його розумінні, це болюча відірваність людини від природи, відчуження від самого себе як частки світової гармонії, що виникає у натовпі, у буденній марноті суспільного життя: «Ми часто буваємо більш самотні серед людей, ніж у тиші своїх кімнат. Ми живемо у тисняві, зіштовхуючись, і від цього, мені здається, трохи втрачаємо один до одного повагу. Для справді важливого й сердешного спілкування така частота не потрібна» [11, с. 89-90]. Торо вважає, що на відміну від самотності, усамітнення – благотворне. Воно – не притулок від світу, а, навпаки, шлях до миру, умова для самопізнання й самовдосконалення.

Торо також відрізняє усамітнення та самотність від фізичної віддаленості людини від інших: «Самотність не вимірюється милями, які відділяють людину від її ближніх. Справді старанний студент так само самотній у шумному вулицю Кембридж-коледжу, як дєрвіш у пустелі» [11, с. 89].

Торо вважає, що займаючись своєю справою, людина не відчуває себе самотньою. Її справа має певний сенс, і цим сенсом наповнюється існування людини в години праці. Самотність пригнічує нас, коли ми відірвані від сенсу. У цьому контексті Торо приводить приклад фермера, який може увесь день пропрацювати один у полі або у лісі мотикою чи сокирою і не відчутти самотності, тому що він зайнятий справою, а повернувшись ввечері додому, він не може залишатися наодинці із своїми думками, і йому хочеться побути «на людях». Фермер, однак, не розуміє вченого, який здатний просидіти сам у хаті усю ніч і більшу частину дня, не боячись нудьги та понурості. А по суті справи, вважає Торо, і той, і інший перебувають в одній і тій же ситуації: «Коли людина думає або працює, вона завжди наодинці з собою, де б вона не знаходилась» [там само].

Неважко зауважити, що у висловлюваннях Торо є нечіткість термінів: слово «самотність» вживається у різних значеннях: то як усамітнення людини з природою, то як переживання індивідом своєї відчуженості від натовпу. Ця нечіткість пояснюється романтичним духом трансценденталістів, прагненням не стільки до строгого, «академічного» аналізу понять, скільки до їх інтуїтивного схоплення. Тим не менше понятійну відмінність між самотністю, усамітненням, ізоляцією трансценденталісти вже зауважили, хоча й не висловили у чіткій термінології.

У трансценденталістів є певна схожість із представниками екзистенціальної філософії щодо трактування усамітнення: і одні, й інші вважають його сприятливим для людської осо-

бистості. Розходження між ними у розумінні самотності полягає у різному баченні світу та місця людини у ньому: трансценденталісти, на відміну від екзистенціалістів, сприймають світ як гармонійне ціле, відчують себе у ньому «як удома». Тому трансценденталісти далекі від думки про «першоначальну самотність» людини: «Ми ніколи не буваємо самотні» [11, с. 90]. Екзистенціальна філософія, навпаки, пронизана настроєм людської «бездомності».

Трансценденталісти першими звернули увагу на трансформації, які відбуваються у відносинах між людьми. Вони стали розглядати самотність як продукт міського життя, який наповнює відчаєм свідомість духовно й інтелектуально недостатньо розвинутих людей, дарує усамітнення, необхідне для творчої особистості. Принцип усамітнення розглядається ними, скоріше, з позитивного боку, так як він має на увазі укріплення духовного потенціалу особистості, її соціальне і творче змушнення.

У розумінні сутності та функцій самотності трансценденталістами, як й у Ф. Ніцше, проявляється елітарна спрямованість. Самотність для Торо перестає бути виключно соціальною категорією та перетворюється в естетичну. Усамітнення – надбання духовно розвинутих, культурних та освічених людей, які вміють бачити, відчувати, розуміти прекрасне, необхідна частина їх способу життя.

Розглянемо поняття «самотність-незлитість» у контексті філософського вчення Хосе Ортеги-і-Гассета. На його думку, самотність має своїм джерелом спосіб буття людської особистості. Життя кожного з нас є невідчужуваним, тобто ніхто не може прожити за мене моє життя. Скажімо, якщо у мене болять зуби, неможливо «позичити» іншому хоча б частку цього болю; ніхто не може стати за мене розумним; якщо мій знайомий розуміє щось незрозуміле мені, я не можу взяти його розуміння як якусь річ і перекласти в свою голову, а змушений зробити зусилля і зрозуміти сам (хоча б й за допомогою чийось пояснень). Усе це означає, що я не в змозі віддати комусь моє «я» і не в змозі привласнити собі ані найменшої крихти чужого «я»: «Людське життя саме в силу своєї невідчужуваності по суті є самотність, споконвічна самотність» [7, с. 262].

Ортега вважає, що відокремленість людини від інших «я» обумовлена тим, що у неї – своє тіло, локалізоване у просторі, що не дозволяє їй бути всюдисущою: «Кожна мить, притягуючи до певної точки, робить мене вигнанцем стосовно іншого... Я можу змінити місце мого знаходження, але, де воно б не знаходилось, це буде моє «тут». Вочевидь, тут і я, я і тут пов'язані на все життя» [7, с. 288].

Згідно із поглядами іспанського філософа, причиною самотності є різне бачення людьми світу: «Я здатний бачити і розуміти світ лише із свого «тут». Неможливо бачити світ «узагалі», не займаючи певного «тут» у цьому світі, і моє бачення завжди є певна «перспектива», що відкривається з даної точки, яку я займаю. Ніхто не може бачити світ замість мене: навіть якщо хтось постане на те місце, де був я, тепер вже буде дивитися він і буде бачити по-своєму. «Наші» «тут» взаємовиключаючі, непроникні один для одного,

різні, і перспектива, в якій постає для нас світ, – різна. Тому наші світи ніколи не можуть співпасти повністю. Я з самого початку перебуваю у своєму; він у своєму. У цьому ще одна причина початкової самотності» [7, с. 289].

У сучасної людини самотність стає добровільною та сповненою внутрішнього сенсу. Цей свідомий вибір може бути пов'язаний із виконанням добре оплачуваної або суспільно вагомої професійної діяльності, із реалізацією поставлених людиною перед собою цілей, у тому числі духовних. У цьому випадку людина пізнає себе, свій внутрішній світ. Така самотність приносить значну користь, оскільки дає можливість оцінити дружбу, людське спілкування і, нарешті, любов. Люди творчі цінують хвилини усамітнення, для

них тимчасова самотність є благом. Саме в такі періоди у них з'являється осяяння [8].

Висновки і пропозиції. Проблема самотності є предметом багатомірного наукового дослідження в ряді наук про людину: філософії, психології, медицини, теології, педагогіки. У кожній із них є своя специфіка, яка вносить у вивчення самотності новий аспект, збагачує підходи до її розуміння. Вивчення сприйняття й переживання самотності мають практичну актуальність, оскільки ці переживання впливають на ефективність діяльності людини, а в молодому віці на формування її особистості. У сучасній науці бракує теоретичних й практичних досліджень, які дозволили б скласти цілісне уявлення про особливості сприйняття й переживання людиною самотності.

Список літератури:

1. Бубер М. Я и Ты / М. Бубер // Два образа веры. – М.: АСТ, 1999 – 590 с.
2. Камю А. Миф о Сизифе. Эссе об абсурде // Сумерки богов. – М.: Политиздат, 1989. – 318 с.
3. Кьеркегор С. Страх и трепет. – М.: Республика, 1993. – 383 с.
4. Маслоу А. Г. Мотивация и личность / А. Г. Маслоу. – СПб.: Евразия, 1999. – 478 с.
5. Ніцше Ф. Так казав Заратустра; Жадання влади. – К.: Основи, Дніпро, 1993. – 415 с.
6. Ортега-і-Гассет Х. Бунт мас // Вибрані твори. – К.: Основи, 1994. – 420 с.
7. Ортега-і-Гассет Х. Дегуманізація искусства. – М.: Радуга, 1991. – 639 с.
8. Покровский Н. Е. Лабиринты одиночества. – М.: Прогресс, 1989. – 624 с.
9. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Р. Роджерс. – М.: Прогресс. Универс, 1994. – 480 с.
10. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм – это гуманизм: Сумерки богов // Ж.-П. Сартр. – М.: Политиздат, 1990. – 350 с.
11. Торо Г. Д. Уолден, или Жизнь в лесу. – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – 240 с.
12. Фрейд З. Психология бессознательного / З. Фрейд. – М.: Просвещение, 1989. – 448 с.
13. Хайдеггер М. Европейский нигилизм // Время и бытие. – М.: Республика, 1993. – 447 с.
14. Хорни К. Невротическая личность нашего времени: Самоанализ / К. Хорни. – М.: Прогресс, Универс, 1993. – 478 с.
15. Шопенгауэр А. Сочинения: в 5 т. / А. Шопенгауэр. – М.: Московский клуб, 1992. – Т. 1. – 394 с.
16. Штирнер М. Единственный и его собственность / М. Штирнер. – Х.: Основа, 1994. – 558 с.
17. Эриксон Э. Детство и общество / Э. Эриксон. – СПб.: Ленато, АСТ, Фонд «Университетская книга», 1996. – 592 с.
18. Юнг К. Г. Сознание и бессознательное / К. Г. Юнг. – СПб.: Университетская книга, 2000. – 522 с.
19. Sullivan H. S. The interpersonal theory of psychiatry / H. S. Sullivan. – N. Y.: Norton, 1953. – 393 p.

Степанов А.О.

Львовский национальный медицинский университет
имени Данила Галицкого

ПЛЮРАЛИЗМ СОДЕРЖАНИЯ ФЕНОМЕНА ОДИНОЧЕСТВА

Аннотация

Исследовано одиночество как полисодержательное понятие. Проанализированы современные подходы к определению сущности одиночества. Раскрыто вариативность трактовки проблемы одиночества человека. Выделены модификации одиночества, родственные по смыслу понятия. Установлено, что одиночество нужно понимать как состояние психического переживания, что несет в себе как разрушительную силу для личности, так и необходимое условие самопознания и самоопределения.

Ключевые слова: человек, одиночество, уединение, кризис, изоляция, психологическое состояние.

Stepanov A.O.

Lviv Danylo Halytsky National Medical University

PLURALISM OF SEMANTICS OF THE LONELINESS PHENOMENON

Summary

The loneliness as a polysemantic concept has been researched. Modern approaches to defining the essence of loneliness have been analyzed. Also, the diversity of interpretation of the loneliness problem of a man has been discussed. The modification of loneliness, content related concepts have been defined. It has been determined that loneliness should be understood as a state of mental distress, which is both a destructive force for the individual and a necessary condition for self-knowledge and self-determination.

Keywords: man, loneliness, solitude, crisis, isolation, psychological state.